

ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТРУКЦІЇ УСІЧЕНОГО СКЛАДУ ДО ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ЛУЦЕНКО Юрій Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Академії муніципального управління
КЛИМЕНКО Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент, докторант Національної академії Служби безпеки України

В статті досліджуються питання застосування конструкції усіченого складу до злочинів, які посягають на державну безпеку України. Проводиться юридичний аналіз складових злочинів з матеріальним, формальним і усіченим складом.

Ключові слова: усічений склад злочину, державна безпека, забезпечення державної безпеки, охорона державних інтересів, кримінально-правова кваліфікація, кримінально-правова політика

Постановка проблеми

Розбудова України як суверенної, незалежної, демократичної, правової держави зумовлює необхідність належного забезпечення державної безпеки як одного з пріоритетних напрямів національної політики. Нажаль, законодавство у сфері забезпечення державної безпеки України в сьогоденні умовах не отримує достатнього розвитку, що в свою чергу підвищує актуальність теоретичних розробок даного питання. В силу того, що за часів української незалежності, акценти наукових інтересів змістились в бік досліджень, які стосуються проблем забезпечення національної безпеки України, вивченню державної безпеки України було приділено недостатньо уваги. Саме тому сьогодні є невизначеними та залишаються об'єктом наукових пошуків, як теоретичні, так і практичні питання, що стосуються цієї сфери.

Аналіз законодавчих засад щодо забезпечення державної безпеки України засвідчує, що останнім часом зростає актуальність роз-

робки і прийняття нормативно-правових актів вищої юридичної сили, в яких пропонується чітко визначити базові правові поняття, які характеризують законність і протиправність дій у сфері забезпечення державної безпеки України та встановити чіткий порядок охорони державних інтересів, у тому числі і кримінально-правовими засобами.

В умовах перетворень, що докорінно змінили соціальну і політичну систему країни, на даний час існує гостра потреба новій моделі кримінально-правової політики, яка відповідала б не лише нинішнім основам конституційного ладу нашої держави, а й головним завданням щодо забезпечення державної безпеки України.

Останнім часом, одним із проблемних питань є уявлення про коло суспільно небезпечних діянь, які посягають на державну безпеку України. В наукових дослідженнях неодноразово звертається увага на недосконалість нинішньої кодифікації окремих розділів кримінального законодавства України. Так, досліджуючи норми чинного КК України, слід звернути увагу на некоректні формулювання назви статей та злочинів, які містяться у Розділі I Особливої частини КК України. Достатньо лише порівняти ці злочини з загрозами, які містяться в Законі України "Про основи національної безпеки" [4], для того щоб зрозуміти, що ці злочини не відображають і третини всіх визначених законодавцем сучасних загроз національної безпеки. У зв'язку з цим існує потреба у вирішенні питання щодо місця державної безпе-

ки України в системі кримінально-правових цінностей, а також визначити найбільш концептуальні типові підходи до викладу диспозиції зазначених кримінально-правових норм, у тому числі і виправданість застосування до такої категорії суспільно небезпечних діянь конструкції усіченого складу злочину. Вірне вирішення останнього питання надасть змогу уникнути цілої низки проблем, які виникають під час правозастосовчої практики, а також дозволить посилити превентивну роль законодавства про кримінальну відповідальність до правопорушень у сфері державної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню питання усіченого складу злочину приділялась увага вчених у працях ще в радянський період. Ретельною науковою розробкою даного питання в різні часи займалися такі вчені, як: А.А. Акопов, А.Г. Безверхов, Є.В. Благов, Т.М. Данилюк, Н.Д. Дурманов, О.О. Житний, В.Д. Іванов, В.Ф. Караулов, Н.Ф. Кузнецова, Н.А. Мірошніченко, С.П. Мокринський, В.О. Навроцький, С.П. Новосельцев, Ю.О. Поліщук, А.А. Піонтковський, В.Н. Рябчук, А.В. Савченко, В.В. Скибицький, П.А. Фріс, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та інші.

Наукові роботи наведених вчених, здебільшого стосувалися кримінально-правової кваліфікації суспільно небезпечних діянь, окремих питань складу злочину та конструкцій їх складів. На це зверталась увага здебільшого у навчальних посібниках, підручниках, монографіях, наукових статтях, науково-практичних коментарях з Особливої частини КК. Водночас, питання конструкції усіченого складу до злочинів проти державної безпеки України у теорії кримінального права не представлено.

Метою статті є з'ясування питань щодо застосування конструкції усіченого складу до злочинів, що посягають на державну безпеку України.

Основні результати дослідження

Загальновідомо, що при викладі низки статей, законодавець застосовує різні підхо-

ди, і це стосується як диспозиції, так і санкції статей. Це ми можемо спостерігати, навіть при поверхневому аналізі Розділу I Особливої частини КК України. Якщо порівняти дві статті цього розділу, а саме ст.ст. 111 та 114 КК України, можна побачити не однотипні підходи законодавця до викладу їх диспозицій України. Так, наприклад, збирання або передача представникам іноземної держави, іноземної організації відомостей, що не становлять державну таємницю, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, за наявності відповідних підстав, тягне за собою кримінальну відповідальність у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. В той же час, вчинення цих же дій громадянином іноземної держави чи особою без громадянства, відповідно до положень ст. 114 КК України не є шпигунством, адже тут мова йде виключно про специфічний предмет злочину – державну таємницю України.

Простежується також непослідовність і до викладу кваліфікуючих ознак. Так, відповідно до встановлених законом санкцій, визначена однакова ступень суспільної небезпечності, як допублічних закликів з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, так і до таких саме дій з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 109 КК України вчинення цих саме дій з використанням засобів масової інформації є кваліфікуючою ознакою і тягне за собою покарання до 5 років позбавлення волі, натомість використання засобів масової інформації для вчинення дій передбачених ст. 110 КК України, кваліфікуючою ознакою не являється.

Непослідовно також виглядає і законодавче викладення санкцій окремих статей, це ми можемо спостерігати порівнюючи такі суміжні склади злочинів як диверсія (ст. 113 КК України) і терористичний акт (ст. 258 КК України). Так, у разі вчинення диверсії, яка

потягла за собою наслідок у вигляді загибелі людей – максимальний термін покарання, відповідно до ст. 113 КК України, не може перевищувати 15 років, а тому дії винної особи необхідно додатково кваліфікувати за відповідними пунктами ст. 115 КК України – умисне вбивство. Натомість, настання таких же наслідків в результаті вчинення терористичного акту, України кваліфікується виключно за ч. 3ст. 258 КК України і передбачає максимальне покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Схожі проблеми існують і при застосуванні спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності. Так, наприклад, важко пояснити логіку законодавця чому відповідно до ч. 2 ст. 114 КК України існує спеціальна підстава звільнення від кримінальної відповідальності за шпигунство, проте відсутня така підстава за державну зраду у формі шпигунства. Також необхідно відмітити і її відсутність відносно злочину передбаченого ст. 330 КК України – передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка знаходиться у володінні держави, хоча по відношенню до злочину передбаченого

ст. 114 КК України це суспільно небезпечне діяння характеризується меншим ступенем суспільної небезпечності.

Як бачимо, всі ці та інші питання вимагають комплексного підходу до юридичної техніки викладу змісту кримінально-правових норм, у тому числі і суспільно небезпечних діянь, які посягають на державну безпеку України.

Загальновідомо, що у теорії кримінального права всі складі злочинів класифікуються за різними критеріями, а саме: за ступенем суспільної небезпеки, за структурою (тобто за способом описування ознак складу у законі про кримінальну відповідальність), а також за особливістю законодавчої конструкції “*corpusdelicti*”.

За особливостями “*corpusdelicti*” розрізняють злочини з матеріальним, формальним та усіченим складом.

Як зазначають О.О. Житний і Ю.О. Поліщук, класифікація складів злочинів за юридичною конструкцією як у теорії так і у практиці кримінального права виконує важливі

завдання. Зокрема, вона відображає підходи законодавця до меж криміналізації окремих видів поведінки з точки зору їх здатності заподіювати шкоду суспільним відносинам, які підлягають охороні. З цією класифікацією пов'язаний такий важливий елемент кримінально-правової характеристики окремих видів злочинів як визначення моменту їх закінчення, який, у свою чергу, має значення для його кваліфікації, визначення стадій злочину, встановлення особливостей його суб'єктивної сторони, характеру посягання на об'єкт тощо. Тому суб'єкт, що застосовує закон про кримінальну відповідальність, повинен мати чітке уявлення щодо моменту закінчення того чи іншого злочину [3].

Не дивлячись на значну кількість робіт, предметом яких стали загальнотеоретичні проблеми складу злочину, в кримінально-правовій науці відсутня стала думка щодо підстав класифікації складів злочину на формальні, матеріальні та усічені. Окремі науковці виходять з того, що будова складу злочину підпорядкована певним закономірностям, які залежать від розташування його елементів і ознак між собою [6, с. 71]. Інші науковці обґрунтовують такий поділ складів характерними рисами процесу розвитку будь-якої, отже, й суспільно небезпечної діяльності людини, у зв'язку з чим така діяльність людини може бути розкладена на ряд послідовних етапів (готування до дії, сама дія та досягнення результату) [5, с. 133;8, с. 13-14]. Існує й думка, що в основу поділу складів злочину на формальні й матеріальні покладено лише філологічний (граматично-мовний) критерій градації, що не пояснює кримінально-правової сутності злочинів з формальним і матеріальним складами [9, с. 18]. Водночас, останнім часом серед науковців з кримінального права існує думка, що розмежування складів злочинів здійснюється залежно від наявності або відсутності в них злочинних наслідків як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони [6, с. 94].

Крім того, якщо з'ясувати, які ознаки об'єктивної сторони можуть набувати статусу обов'язкових у так званих усічених та злочинах з формальним складом, то виявляється, що цей перелік є однаковим. До таких ознак належить насамперед суспільно небезпечне

діяння, а також місце, час, спосіб, знаряддя (засоби), обстановка та інше. Таким чином, виділення поряд з матеріальним та формальним як окремого виду усіченого складу злочину, на думку Т.М. Данилюка, є необґрунтованим, оскільки у такому разі порушується правило про необхідність проведення класифікації одного рівня за єдиним критерієм [2, с. 7].

Як бачимо, питання про розмежування закінченого та незакінченого злочину досить довгий час привертає увагу і має великий науковий інтерес. Дане розмежування займає не лише теоретичне, а і практичне значення, оскільки правильне вирішення цього питання при застосуванні закону про кримінальну відповідальність є необхідним для належного забезпечення реалізації принципів законності та точності кримінально-правової кваліфікації. Водночас, найбільш зацікавленість і велику кількість дискусій у науковій літературі займають саме усічені склади злочинів.

Загальновідомо, що усічений склад злочину – це юридичний склад, в якому момент закінчення злочину пов'язується з вчиненням діяння, що за своїм загальним кримінально-правовим змістом є попередньою злочинною діяльністю. Тобто, злочин з усіченим складом – це різновид злочинів з формальним складом, тому що вони є закінченими з моменту вчинення самого діяння. Особливість їх вбачають в тому, що момент закінчення злочину переноситься законодавцем на ранню стадію, тобто на стадію готування та замаху, коли винна особа ще не виконала всіх дій для заподіяння шкоди охоронюваним інтересам об'єкта. Існує думка, що в усічених складах законодавець передбачає в Особливій частині КК відповідальність за замах, а інколи за готування як за окремі самостійні закінчені злочини. Тут створення умов небезпеки заподіяння шкоди об'єкту кваліфікується як закінчений злочин. До такої конструкції законодавець вдається у випадках найнебезпечніших діянь з метою посилення боротьби з ними на ранніх стадіях. У зв'язку з чим науковців з кримінально-правової науки не рідко задають питання: з якою метою законодавець по-різному встановлює момент закінчення суспільно небезпечного діяння?

Відповідь на це питання спробував дати російський вчений-кримінолог А.Г. Безвер-

хов. На його думку, "... дане питання лежить у площині аналізованої конструкції, а також її класифікації, основна мета якої полягає в тому, щоб фактично різним за моментом закінчення злочину були притаманні однакові юридичні наслідки, щоб неоднакові за моментом завершення посягання підлягали загальним правилам призначення кримінального покарання за закінчений злочин" [1, с. 72].

У результаті перенесення моменту закінчення на ранню стадію вчинення злочину, законодавець переслідує, в першу чергу, превентивну мету, вирішує завдання щодо попередження та запобігання злочину. За допомогою юридичної конструкції (пов'язаної з моментом закінчення злочину) посилює або послаблює відповідальність чи репресивний потенціал кримінально-правової норми без зміни її санкції [1, с. 72].

Як вже було зазначено вище, усічений склад є окремим різновидом формального складу злочину, оскільки підстава його виділення відрізняється від підстави поділу складів злочинів на формальні, матеріальні та формально-матеріальні.

Останній вид за даною класифікацією – формально-матеріальні склади злочинів – практично не розглядаються у кримінально-правій літературі. Водночас, існування такого виду юридичних складів злочинів – це реальний факт, що впливає з чинного кримінального законодавства.

Взагалі, формально-матеріальний склад злочину – це законодавча конструкція, яка включає одночасно декілька злочинів (одне з них з суспільно небезпечними наслідками) та два різних моменти закінчення. Таку законодавчу конструкцію до злочинів проти державної безпеки України мають державна зрада (ст. 111 КК України), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України) та шпигунство (ст. 114 КК України).

На думку Т.М. Данилюка, виділення формально-матеріального складу злочину не є доцільним, більш прийнятним, на його думку, – слід вважати, що у випадках, коли йдеться про так звані "формально-матеріальні" склади злочину, насправді в одній статті (частині статті) Особливої частини КК

передбачено декілька складів злочинів, принаймні один з яких є матеріальним, інший – формальним, причому ці складі передбачені як альтернативні [2, с. 7].

Слід також звернути увагу, що усічені складі встановлюються у випадках особливо небезпечних посягань і слугують цілям активної боротьби зі злочинністю на ранніх стадіях. Дане твердження не викликає ніяких сумнівів, проте існують складі деяких тяжких злочинів, наприклад, вбивство, яке не визначене законодавцем як усічений склад. І, навпаки, багато з усічених складів передбачають суспільно небезпечні діяння, які не можуть бути віднесеними до особливо небезпечних.

Конструювання складів злочинів з перенесенням моменту їх закінчення на більш ранню стадію залежить від характеру самих злочинних діянь та завдань боротьби з ними. Слід підкреслити, що такі складі злочинів конструюються лише щодо умисних злочинів, які вчиняють з прямим умислом.

Відомо, що КК України містить низку злочинів, так званих усічених складів, момент закінчення яких переноситься на більш ранню стадію (готування чи замаху). Проте необгрунтоване застосування конструкції усіченого складу злочину не завжди в КК України є виправданим та логічним. Наприклад, це ми можемо побачити за допомогою інституту добровільної відмови від вчинення злочину. Так, відповідно до ст. 17 КК України добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця. Тобто, в даному випадку закон про кримінальну відповідальність говорить про те, що добровільна відмова від вчинення злочину можлива виключно на стадії готування чи замаху на злочин, тобто до того моменту доки злочин не буде вважатись закінченим з огляду на його юридичну конструкцію.

Визнання суспільно небезпечного діяння закінченим при конструюванні складу з перенесенням моменту закінчення злочину на більш ранню стадію значно змінює характеристику діяння, по-іншому ставить питання про стадії готування і замаху на злочин, про

добровільну відмову від вчинення злочину, яка, як правило, стає неможливою, і, багато в чому змінює відповідальність співучасників.

Навряд чи хто визнає за нормальне явище, що особа може добровільно відмовитися від замаху на згвалтування з погрозою застосування зброї і водночас неможливості застосування цього інституту у випадку використання тієї ж зброї, але з метою пограбування особи. І все це на тлі того, що життя, здоров'я, воля, честь, гідність, статеві свобода та статеві недоторканність в ієрархії цінностей, які поставлені під охорону кримінального законодавства України та посідають одне з головних місць, ніж право власності. Ми вважаємо, що вірно з цього приводу зазначив С.П. Мокринський: "... неможливо визнавати нормальним факт вирішення питання про застосування чи незастосування кримінальних санкцій залежно від цілком випадкової обставини, від редагування складу злочину як повного або як усіченого делікту" [8, с. 67].

Занадто часто використання в КК України конструкції усіченого складу злочину є не виправданим і в результаті приводить до подібних неузгодженостей та колізій у кримінальному праві. Хоча у більшості випадків особу можна притягнути до кримінальної відповідальності і не вдаючись до такого роду юридичних конструкцій, а застосовувати при цьому інститут готування до злочину або замаху на злочин.

Окремі науковці зазначають, що виділення поряд з матеріальним та формальним як окремого виду усіченого складу злочину є необгрунтоване, оскільки в такому випадку порушується правило про необхідність проведення класифікації одного рівня за єдиним критерієм. Виділення усіченого складу, як різновиду формального, також є недоцільним, оскільки, по-перше, у такому випадку повинен виділятися і "повний" склад; по-друге, перенесення моменту закінчення злочину на стадію готування чи замаху не має належного обгрунтування [2, с. 7].

Звичайно, неможна взагалі відмовлятися від конструкції усіченого складу злочину, оскільки конструкція "усіченого" складу злочину у кримінальному законодавстві застосовується для посилення охорони тих чи інших суспільних відносин, враховуючи, що

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються питання щодо застосування конструкції усіченого складу до злочинів, які посягають на державну безпеку України. Проводиться юридичний аналіз складів злочинів з матеріальним, формальним та усіченим складом.

вже само по собі готування до злочину або замах на злочин є настільки суспільно небезпечним, що його слід визнавати самостійним закінченим злочином.

Також слід звернути увагу, що законодавча конструкція ст. 17 КК України сформульована таким чином, що особа не може добровільно відмовитися на стадії закінченого злочину, але на нашу думку неможна особу позбавляти права на законну можливість уникнення кримінальної відповідальності до того часу, поки вона не завдала шкоди суспільним відносинам, на які ця особа посягала. Якщо цього неможна зробити шляхом застосування інституту добровільної відмови, то законодавець у всіх випадках, коли він застосовує “усічену” конструкцію складу злочину, повинен зазначати і спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, як це передбачено в ч. 2 ст. 111 та ч. 2 ст. 114 КК України.

Висновок

При з'ясуванні питань, щодо застосування конструкції усіченого складу до злочинів проти державної безпеки України необхідно зазначати, що усічені склади злочинів відіграють визначальну роль, оскільки в нинішніх умовах для більш ефективної боротьби зі злочинністю, у тому числі й організованою, момент закінчення злочинів переноситься на більш ранню стадію і цим відбувається попередження вчинення певних суспільно небезпечних діянь, зокрема, злочинів, вчинюваних бандою, злочинною чи терористичною організацією та ряду інших.

У статті було розглянуто лише окремі моменти кримінальної політики в напрямку кримінально-правового забезпечення державної безпеки. Ми вважаємо, що на даний час існує гостра необхідність теоретична обґрунтованість у розвитку концепції кримінально-правової політики у сфері державної

SUMMARY

In this article examines the problems of application construction, truncated structure to crime which impinge on national security of Ukraine. Conducted a legal analysis of the crimes of formal and material composition of truncated.

безпеки України, яка б базувалась на аналізі чинників криміналізації з урахуванням впливу і взаємозумовленості всіх елементів, які складають зміст цієї політики.

Література

1. Безверхов А. Г. О проблеме конструирования составов преступлений по моменту окончания / А. Г. Безверхов // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия : Право. – 2012. – № 1. – С. 70-78.
2. Данилюк Т. М. Класифікація складів злочинів та її значення для встановлення моменту закінчення злочину / Т. М. Данилюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 3. – С. 1-10.
3. Житний О. О. Проблеми визначення конструкції складу злочину, передбаченого статтею 127 Кримінального кодексу України / О. О. Житний, Ю. О. Поліщук // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2009. – № 1 (5). – С. 107-111.
4. Закон України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
5. Кримінальне право України : Загальна частина : [підручник] / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [2-е вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
6. Кримінальне право України : Загальна частина : [підручник] / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [3-тє вид., переробл. і допов.]. – К. : Юридична думка, 2004. – 352 с.
7. Мірошніченко Н. А. Состав преступления : [текст лекцій] / Н. А. Мірошніченко. – Одеса : “Юридична література”, 2003. – 80 с.
8. Мокринский С. П. Покушение и приготовление в советском уголовном праве / С. П. Мокринский // “Советское право”. – 1927. – №1 (25). – С. 67-70.
9. Новосельцев С. П. Преступления с формальным составом в уголовном праве : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / С. П. Новосельцев. – Омск, 1998. – 24 с.